

РАД СЛУЖБЕ ЗАШТИТЕ АРХИВСКЕ ГРАЂЕ ВАН АРХИВА НА ТЕРИТОРИЈИ ТОПЛИЧКОГ ОКРУГА

Анстракт: Служба заштите архивске грађе ван архива у Топлици касно је почела са радом због недостатка радника и нерешеног статуса установе. У Архиву је до 2006. године преовладавао принцип да свако ради све. Међутим, у релативно кратком временском року, после коначног решења статуса и простора за рад и смештај архивске грађе, служба је преузимањем трајно сачувала значајну културну баштину. Велика очекивања од доношења Закона о архивској грађи и архивској делатности спласнула су због одлагања примене (2020) за годину дана у оквиру којих је Влада Републике Србије требало да припреми сва подзаконска акта. Пандемија изазвана вирусом короне и мере за њено сузбијање током 2020. и 2021. године додатно су одложиле његову примену. Кашњења са доношењем подзаконских прописа, али и инструкције запосленима у архивима, односно усаглашавање рада архива на нивоу Србије, додатно су успорили примену закона. Да би испунили законску обавезу (правилнике и Листе категорија документарног материјала са роковима чувања), ствараоци архивске грађе углавном су их преузимали са различитих дигиталних платформи и сајтова и такве слали на сагласност. Историјски архив „Топлице“ је, уз сарадњу са локалним самоуправама Топличког округа, урадио једино што је било могуће у датом тренутку - организовао је обуку за лица и све заинтересоване ствараоце и на тај начин кренуо у примену Закона о архивској грађи и архивској делатности.

Кључне речи: архив, документарни материјал, заштита архивске грађе, преузимање архивске грађе, Прокупље, Куриумлија, Блаце, Житорађа

ЗАШТИТА АРХИВСКЕ ГРАЂЕ У ТОПЛИЦИ ПРЕ ДОНОШЕЊА ЗАКОНА

Озбиљнији кораци на плану заштите архивске грађе у Топлици учињени су на основу Наредбе о привременом осигурању архива коју је донело Министарство просвете НР Србије априла 1948. када оснива шеснаест архивских средишта на подручју Србије без покрајина.² Основни задатак архивских средишта био је да евидентирају грађу на свом подручју, заштите је од уништавања и пропадања и преузму грађу ликвидираних установа. У Среском Народном одбору одређен је архивски повереник у Прокупљу – Илија Радуловић, професор историје у прокупачкој Гимназији.³ Посебним решењем, бр. 28384 од 8. 11. 1951. године, Савет

¹ професор историје, архивиста; d.lekic@hotmail.com

² „Службени лист ФНРЈ“, бр. 25/1948.

³ ИАТ, Окружни народни одбор Прокупље, досије службеника

за просвету, науку и културу НР Србије одредио је и територијалну надлежност Градске државне архиве у Нишу. Право надзора простирало се на подручје Ниша, Пирота, Лесковца, Прокупља и Врања. Нажалост, из овог периода у Архиву није сачуван писани траг.

Историјски архив Ниш отворио је Архивски центар у Прокупљу који је са радом отпочео 13. маја 1960. године. Територијална надлежност Архивског центра у Прокупљу простирала се на подручје Општина Прокупље, Куршумлија, Блаце, Житорађа и Мeroшина, а стварна надлежност је обухватала архивску грађу насталу радом ранијих и постојећих државних органа, установа и организација и грађанских правних лица, друштвених, јавних и мешовитих предузећа, друштвено-политичких и самоуправних организација заједница и других правних лица са подручја територијалне надлежности.

Маја 1960. године преузимају се први фондови: Окружни народни одбор Прокупље, Народни одбор општине Прокупље, Народно позориште Прокупље, Угоститељско предузеће „7. јули“ Прокупље, Срески суд Прокупље и др.⁴

Скупштина општине Прокупље доделила је 1962. године Архивском центру у Прокупљу две канцеларије у згради Општине и две просторије у подрумском делу за смештај архивских фондова. Године 1967. Архивски центар Прокупље мења назив у Архивско одељење Прокупље.

Министар културе донео је 1996. године Решење о утврђивању територије архива: послове заштите архивске грађе за територију утврђену овим решењем обављају Историјски архив „Топлице“ Прокупље за територију општина Прокупље, Житорађе, Блаце и Куршумлија.⁵ Архив је изгубио територијалну надлежност над општином Мeroшина када је ова постала градска општина Града Ниша. Архив је до тада преузео фондове СО Мeroшина, Меалско-грађевинско-монтажно производно предузеће „Меро“ Мeroшина, Земљорадничку задругу Мeroшина и Занатско набавно-продајну задругу Мeroшина.

До 2006. године Архив у Прокупљу био је смештен у згради Скупштине општине Прокупље, изграђеној у првој деценији овог века. Архив је користио укупни простор од око 120 м² (две канцеларије у приземљу површине око 30 м² и два „депоа“ у сутерену и подруму површине око 90 м²).⁶

Од када је Историјски архив „Топлице“ почео са радом, па до 2006. године, преузето је преко 500 фондова у укупној количини од 2.000 дужних метара. Архивска грађа обухвата период од 1889. до 1990. године (међу њом је грађа од изузетног значаја⁷, а од великог значаја су фондови друштвено-политичких организација

⁴ ИАТ, *Евиденције Службе заштите архивске грађе ван Архива*, књига преузете архивске грађе

⁵ „Службени гласник РС“, бр. 07/96.

⁶ Зорица Стојановић, *Историјски архив Прокупље*, Архиви у Србији 2, Београд 2000, 239.

⁷ Матичне књиге рођених из Храма Св. Николе у Куршумлији 1889–1916; књиге венчаних цркве у Блацу посвећене Успенију Св. Богородице из 1891–1905; књиге умрлих 1891–1904; књиге венчаних 1893–1905 и матичне књиге умрлих 1893–1897 године храма Св. Илије у Драгуши; књиге умрлих из храма Св. Прокопија у Прокупљу из 1894 године. Највећи део чини грађа која је настала после 1944, а мањи део грађа из периода од 1923.

среских и општинских комитета, као и Савеза комуниста и ССРН са овог подручја).⁸

Коначни статус Историјски архив „Топлице“ Прокупље добио је 7. априла 2006, а захваљујући Министарству културе Републике Србије након 47 година решени су сви проблеми у вези са смештајем и заштитом архивске грађе. Историјски архив „Топлице“ крајем септембра 2006. године пресељен је у нове просторије које су се налазиле у тадашњој згради Магацина робних резервиу дворишту прокупачке болнице, у Пасјачкој 2. Овај простор од око 1.000 метара квадратних 2011. године прелази у власништво Архива, односно Министарства културе.

230

Период од 2000. године карактерише убразана транзиција друштва и привреде. Законска акта која су се односила на заштиту архивске грађе донета почетком деведесетих година нису имала ефекат јер је инфлација обезвредила казнене мере. Пропадање или приватизација друштвених предузећа у Топличком округу условили су да се заштита архивске грађе ствараоца који су пословали и преко 50 година разликовала од случаја до случаја, односно од стечајног управника. Закон о стечајном поступку из 2004. године уводи ред у поступак и дефинише заштиту архивске грађе. Пример претходних стечајних поступака представља стечај у ГП „Прокупљеградња“ када је стечајни управник у цегеру донео два свежња спремна за трајно чување.⁹ Проблеми у вези са заштитом архивске грађе у процесу транзиције углавном су исти у читавој Србији. Деструктивни фактори, било биолошки или физички, праћени су немаром и неодговорношћу руководства пропалих и приватизованих предузећа, али су о њима колеге већ говориле.¹⁰ Најбољи начин да се сачува архивска грађа привредних субјеката у трансформацији био је да се преузме на трајно чување у Архиву. Овај процес омогућен је од 2006. године када је Архив решио питање смештаја.

до 1944. године. Од грађе из социјалистичког периода најбогатији су фондови Окружног народног одбора Прокупље 1944–1947, народних одбора срезова Добричког, Јастребачког, Косаничког и Прокупачког, као и фондови топличких општина. Веома су драгоцени фондови правосуђа: Срески народни суд среза Добричког 1945–1947; Срески суд Куршумлија 1945–1955; Срески суд Прокупље 1945–1959; Срески суд јастребачког Блаце 1945–1947; ОЗНА – Војни суд Прокупље 1944–1946. Од великог значаја је архивска грађа Учитељско-домаћичке школе Прокупље 1921–1963, Женске занатске школе Прокупље 1909–1948. и Народног позоришта Прокупље 1945–1957. За проучавање привредне историје овог краја од великог значаја су Топличка задруга Прокупље 1897–1948, Окружни одбор занатских удружења за срезове Прокупачки, Добрички, Косанички, Лабски и Вучитрнски – Прокупље 1939–1947, Удружење занатлија за срезове Прокупачки и Добрички – Прокупље 1922–1950, Занатски еснаф за варош Прокупље и округ Топлички – Прокупље 1924–1931, Среска занатска комора – Прокупље 1946–1960, Среска занатска комора – Куршумлија 1950–1956, Трговинска комора среза Прокупље – Прокупље 1945–1960. и Рудник мрког угља „Јанкова Клисура“ Чучале – Блаце 1952–1963.

⁸ ИАТ, *Евиденције Службе заштите архивске грађе ван Архива*, књига преузете архивске грађе

⁹ ИАТ, *Евиденције Службе заштите архивске грађе ван Архива*, Записници о преузимању архивске грађе

¹⁰ Јасмина Живковић, *Заштита архивске грађе ван архива у Браничевском округу*, Пожаревац 2013, 111-131; Бошко Ракић, „Преузимање архивске грађе у периоду транзиције друштва,“ *Архивска грађа у теорији и пракси*, 3, зборник радова, Београд 2019, 190-206.

У договору са стечајним управницима и новим власницима топличких предузећа Историјски архив „Топлице“ преузео је у регистратурски сређеном облику архивску грађу из већине регистратура. Архив је у циљу заштите преузимао и несређену архивску грађу, на пример АД „Челик“ Житорађа, Друштвеног предузећа за производњу и промет минералне воде и безалкохолних пића, пољопривредну производњу и услуге „Милан Топлица“ Туларе, Индустрије памучних предива ДП „Топличанка“ Прокупље, Фабрике шупљег стакла „9. октобар“ Прокупље...¹¹

Поједине регистратуре (попут Фабрике равног стакла „Кристал“ Прокупље и Фабрике алкохолних пића „Прокупац“ Прокупље) после приватизације пренеле су архивску грађу у нова седишта фирме у Београд.¹²

Стране фирме (попут компаније „LEONI WS Southeast“ Прокупље) прихватиле су прописе и донеле општа акта усаглашена са законима Републике Србије, у склопу пословних просторија опремиле депое по највишим стандардима и редовно излучују безвредан регистратурски материјал.

Последњом приватизацијом последње велике фирме у Прокупљу („Фабрике обојених метала“ доо), током 2019. године преузето је 270 дужних метара сређене архивске грађе по Закону о културним добрима¹³, а у Топлици је као велико друштвено предузеће у транзицији остао само ШИК „Копаник“ Куршумлија у стечају са својим ћеркама-фирмама које су такође у стечају.

ЗАШТИТА АРХИВСКЕ ГРАЂЕ У ТОПЛИЦИ ПОСЛЕ ДОНОШЕЊА ЗАКОНА

Закон о архивској грађи и архивској делатности донет почетком 2020. године није могао у потпуности да се примени без неопходних подзаконских аката (члан 73. Закона каже да ће се подзаконски прописи за спровођење донети у року од годину дана од ступања на снагу¹⁴ када је и предвиђена примена од 2. фебруара 2021). Прва подзаконска акта донета су током 2021. године и то Правилник о обрасцу и начину коришћења службене легитимације овлашћеног лица за вршење стручног надзора у заштити архивске грађе и документарног материјала ван архива¹⁵, Правилник о условима и начину ревизије архивских фондова и збирки у архивској делатности¹⁶, Правилник о ближим мерама заштите архивске грађе¹⁷, Правилник о ближим условима и начину стицања виших стручних звања у архивској делатности¹⁸, Уредба о јединственим техничко-технолошким захтевима и процедурама за чување и заштиту архивске грађе и документарног материјала у електронском облику¹⁹, Правилник

¹¹ ИАТ, исто.

¹² ИАТ, *Евиденције Службе заштите архивске грађе ван Архива*, Записници о прегледу архивске грађе

¹³ „Службени гласник РС“, бр. 71/94.

¹⁴ „Службени гласник РС“, бр. 06/20.

¹⁵ „Службени гласник РС“, бр. 24/21.

¹⁶ „Службени гласник РС“, бр. 29/21.

¹⁷ Исто

¹⁸ „Службени гласник РС“, бр. 97/21.

¹⁹ „Службени гласник РС“, бр. 107/21.

о ближим условима за обезбеђење одговарајућег простора и опреме за смештај и заштиту архивске грађе и документарног материјала код ствараоца и имаоца архивске грађе и документарног материјала²⁰ и Правилник о обрасцу архивске књиге²¹.

Код ствараоца и имаоца у Топлици процеси прегледа, односно надзора, као и поступак излучивања, односно одабира архивске грађе и издвајање ради уништења безвредног документарног материјала и остало поступање са документарним материјалом и архивском грађом, нису мењани. Поред терминологије усаглашене са временом у коме живимо највећу пажњу привукло је IV поглавље Закона, чланови 65. и 66. – казнене одредбе. Ово је подстакло агенције да продају своје услуге у циљу заштите својих клијената од високих казни. Почетак примене Закона 2021. године донео је Историјском архиву „Топлице“ велики број захтева за давање сагласности на Листу категорија документарног материјала са роковима чувања, као и достављање осталих општих аката, односно правилника који су предвиђени.

232

Број пристиглих захтева за издавање сагласности на Листу категорија у последњих пет година				
2018.	2019.	2020.	2021.	2022.
2	3	2	79	137

Правилници у већини случајева нису проблем, јер код њих доминира питање завођења предмета, односно начина основне евиденције коју мала привредна друштва готово и не користе, а врло често и не заводе предмете. Ствараоци који користе евиденције не познају разлику између деловодника и скраћеног деловодника, односно преузимају основне евиденције са дигиталних платформи у изворном облику и као таква их достављају, без обзира на који начин воде канцеларијско пословање.

Највећи проблем ствараоцима и имаоцима представља Листа категорија документарног материјала са роковима чувања. Ове листе се углавном преузимају са разних интернет сајтова или наручују код агенција. Често се примери Листа категорија узимају у облику како су представљени, без прилагођавања канцеларијског пословању субјекта. Оне су углавном подељене на поглавља, а у честим случајевима нумерација сваког поглавља креће изнова, па се у једној Листи категорија налазе исти редни бројеви у сваком новом поглављу. Прво поглавље се углавном односи на оснивање и регистрацију правног субјекта и обично се у првих десетак поља понављају разни облици оснивања и регистрације. Нико до сада није задржао облик регистрације који је својствен датом привредном субјекту, већ су углавном преписивали све облике без обзира на документа која имају и структуру предузећа. Примери Листа које су налазе у дигиталном облику углавном немају категорије које су специфичне за одређену делатност (с тим у вези, у Листама које су достављене на сагласност недостају категорије докумената које се односе на

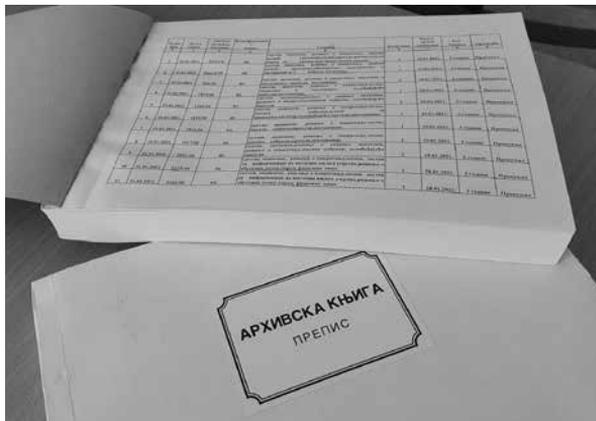
²⁰ „Службени гласник РС“, бр. 111/21.

²¹ „Службени гласник РС“, бр. 34/22.

делатност фирме). Током 2021. због пандемије корона вируса и изласка на терен само у хитним случајевима, Историјски архив Топлице није давао сагласност на Листе категорија документарног материјала са роковима чувања. Ствараоцима и имаоцима враћене су на доруду 172 Листе категорија документарног материјала са роковима чувања.

Питање Архивске књиге решено је подзаконским актима када смо добили коначан образац. Проблем Архивске књиге је начин на који се попуњава образац. Многим ствараоцима је нејасан тако да се врло често пописује сваки предмет или свежањ, фасцикла, регистратор... На пример, препис Архивске књиге једног ствараоца има две књиге од којих свака почиње новим редним бројем за период од 2018. године до данас има 1.941, односно 3.173 (укупно 5.114) класификационе ознаке за архивску грађу.

233

3109	31.12.2021.	2389/20	06.	судба, доношење, ревизија у извршеном делу, списак судбеног листа из извршеног дела од 2020.
3170	31.12.2021.	1842/21	01.	уверење, доношење, ревизија у извршеном делу, списак судбеног листа обавештење о судбеном делу од 2020.
3171	31.12.2021.	1842/21	01.	уверење, доношење, ревизија у извршеном делу, списак судбеног листа обавештење о судбеном делу од 2020.
3172	31.12.2021.	2810/19	02.	уверење, доношење, ревизија у извршеном делу, списак судбеног листа обавештење о судбеном делу од 2019.
3173	31.12.2021.	372/21	07.	уверење, доношење, ревизија у извршеном делу, списак судбеног листа обавештење о судбеном делу од 2021.
1940	31.12.2021.	1550/21	01.	обавештење о прописима о извршеном делу од 2021.
1941	31.12.2021.	1671/21	02.	обавештење о прописима о извршеном делу од 2021.
1942				
1943				

Још увек остаје питање разликовања стваралаца архивске грађе (искључена су физичка лица која оснивају предузетничку радњу или удружење без обзира на значај, број запослених или величину). Значај архивске грађе код појединих физичких лица може бити много већи у односу на правна лица. Са друге стране, члан 16. Закона, осим државних органа и јавних предузећа не препознаје остале ствараоце при одабирању архивске грађе из документарног материјала и уништавању документарног материјала коме је истекао рок чувања.

Исто тако је остало отворено питање стечајних управника и њихове добре воље за сарадњу са архивом. Пример је последње велико друштвено предузеће у Топлици чија архивска грађа није преузета у Архив (ШИК „Копаоник“ у стечају)²² без обзира на прописе. Иако је стечај уведен још 2015. године, Архив о томе још увек нико није обавестио.

Без обзира на све недоумице, а да би олакшали примену Закона, у другој половини 2021. године Историјски архив „Топлице“ Прокупље почео је са организовањем образовних радионица. Закон је предвидео стручно лице код ствараоца, што подразумева да је то лице обучено за рад на овим пословима, а ово проузрокује питање обуке и утврђивања стручности лица.

Прва фаза била је усмерена на рад јавних установа. Како би јавним предузећима и установама олакшали примену овог закона, Историјски архив „Топлице“ организовао је образовну радионицу за локалне управе, установе и предузећа чији је оснивач управа на подручју Топличког округа. Јавна предузећа на локалу врло често имају статусне промене, јер се у зависности од политике и структуре локалне самоуправе спајају па поново раздвајају на ситнија јавна предузећа. Овакво стање узрокује поновно покретање канцеларијског пословања, док су, с друге стране, локалне самоуправе измениле структуру у односу на канцеларијско пословање које је постојало у тренутку када су доношени ранији закони и подзаконска акта.

На радионице смо позвали руководиоце одељења, односно одговорна лица и запослене који су одређени на пословима поступања са архивском грађом и документарним материјалом. Радионице у Прокупљу, Куршумлији и Блаци похађало је 53 учесника из 37 установа или организација.

Због напред поменутих проблема код пристиглих Листа категорија и других општих аката било је неопходно организовати радионице и за приватни сектор. Уз усмене консултације са Архивом Србије почетком 2022. године почели смо да организујемо радионице за правна лица из топличких локалних самоуправа, у сарадњи са Привредном комором из Ниша која нам је кроз своју базу података о привредним субјектима у Топлици проследила позивно писмо за семинар под насловом „Управљање документарним материјалом и архивско пословање“. Радионице су биле организоване уз подршку локалних самоуправа. У Прокупљу, Куршумлији и Житорађи семинарима је присуствовало 39 полазника који су добили сертификат о учешћу на радионици. Захваљујући оваквом приступу пристигла општа акта и Листе категорија документарног материјала са роковима чувања током 2022. године имају много мање мањкавости у односу на акта која су пристизала у почетку примене Закона.

Сарадња архива у Србији и размена искустава у великој мери доприносе решавању многих питања и проблема са којима се тренутно носи Служба заштите архивске грађе ван архива.

²² АПР, претрага привредних друштава ШИК Копаноник а.д. и Куршумлија у стечају, <https://pretraga2.apr.gov.rs/EnterpriseWebSearchWeb/Details/Details?beid=1026590&rnd=CDAE665DDC279B15324AC8F179241CC2FE763E20> (приступљено 16. 8. 2022)

ЗАКЉУЧАК

У ишчекивању новог закона о архивској грађи о коме се причало последњих двадесет година, а који је у скупштинску процедуру ушао десетак година пре него је донет, Историјски архив „Топлице“ Прокупље преузео је документарни материјал и архивску грађу више од 90% бивших друштвених привредних субјеката. Захваљујући условима за смештај, овим послом трајно смо заштитили од пропадања више од 1.800 дужних метара архивске грађе.

Доношењем закона није решено питање заштите архивске грађе пошто још увек чекамо одређене подзаконске прописе који ће коначно уредити примену закона, али исто тако измене и промене закона. Од ствараоца и имаоца се очекује да испуне своје обавезе, али многа нерешена питања, од којих су само нека напред поменута, стварају недоумице у раду Службе заштите архивске грађе ван архива. Сарадњом међу архивима превазићи ћемо многе проблеме и трудићемо се да допремо до сваког ствараоца и имаоца у циљу заштите архивске грађе.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- „Службени лист ФНРЈ“
- „Службени гласник РС“
- Живковић, Јасмина. *Заштита архивске грађе ван архива у Браничевском округу*, Пожаревац 2013.
- Интернет страница Агенције за привредне регистре (АПР), претрага привредних друштава *ШИК Конаоник а.д.* и *Куришумлија* у стечају, <https://pretraga2.apr.gov.rs/EnterpriseWebSearchWeb/Details/Details?beid=1026590&rnd=CDAE665DDC279B15324AC8F179241CC2FE763E20> (приступљено 16. 8. 2022)
- Историјски архив „Топлице“ Прокупље, ИАТ, ОНО Прокупље, Евиденције Службе заштите архивске грађе ван Архива
- Ракић, Бошко. „Преузимање архивске грађе у периоду транзиције друштва“, *Архивска грађа у теорији и пракси*, 3, зборник радова, Београд, 2019, 190-206.
- Стојановић, Зорица. *Историјски архив Прокупље*, Архиви у Србији, 2, Београд 2000, 239.

Dragan R. LEKIĆ

THE WORK OF THE OFFICE FOR PROTECTION OF ARCHIVAL MATERIAL OUTSIDE OF THE ARCHIVES AT THE TERRITORY OF THE TOPLICA DISTRICT

Summary

236

The Office for protection of archival material outside of the archives in Toplica started its work late because of the lack of employees so as the unresolved status of the institution. Until the year 2006 the principle - one person does everything, was prevalent in the Archive. However, in a relatively short time, after the status of the institution was finally resolved and space for work and storage of the archival material was provided, the office by the acquisition of archival material preserved important cultural heritage. Big expectation from the Law on Archival Material and Archival Activity subsided because its application was postponed (2020) for a year in order all sub-legal acts to be prepared by the Government of the Republic of Serbia. The coronavirus pandemic during years 2020 and 2021 further postponed the application of the Law. There was a hindrance in passing sub-legal acts and instructions to the employees in the archives, i.e. in the compliance of the work of the archives in Serbia. The creators of the archival material, in order to fulfil their legal obligations, took over regulations and the lists of categories of documentary materials from different digital platforms and websites. The Historical Archives "Toplice", with the cooperation with local self-government of the Toplica District, did what was possible in such circumstances – organized training for creators and by doing that started to apply the Law on Archival Material and Archival Activity.